

PRITZ PÁL¹

Az MTA felső vezetésének szerkezete és az apparátus munkája 1969–2006²

The structure of the top management of the Hungarian Academy of Sciences, and the work of the apparatus 1969–2006

Absztrakt

1969 nyarán jelent meg a *Tudománypolitikai irányelvek* című dokumentum, s nyomában jelentősen megújult a Magyar Tudományos Akadémia munkája. Az elnök az egész hazai tudományos élet igazgatásának – teljesíthetetlen – feladatát kapta, a főtitkár pedig – államigazgatási jogosítvánnyal – az akadémiai hálózat első számú gazdája lett. A tanulmány ezt a változást, hamari elakadását részletezi, majd – a terjedelmi korlátok között – az 1989–1990-es rendszerváltás utáni helyzet alapjellemezőit vázolja. Tehát küzdelmet a legitimációért, valamint az anyagi túlélésért.

Kulcsszavak: tudománypolitika, elnök, főtitkár, legitimáció, finanszírozás

Abstract

In the summer of 1969, the document entitled *Science Policy Guidelines* was published, and in its wake, the operations of the Hungarian Academy of Sciences was significantly renewed. The president was given the – unfulfillable – task of overseeing the entirety of domestic scientific life, and the secretary general – with state administrative authority – became the number one master of the academic network. The study details this change and its early stagnation, and then – within the current scope – outlines the basic characteristics

¹ *Laureatus Academiae* (Eötvös-koszorú 2023).

² Miért e két évszám? A kezdőpont nem azért 1969, mert a szerző ebben az esztendőben, augusztus 1-jén lépett az MTA Titkársága munkatársainak sorába, hanem azért, mert ekkor jelent meg az intézmény életét, felső vezetése szerkezetét alaposan, s egyértelműen előrevívő módon befolyásoló *Az MSZMP KB Tudománypolitikai irányelvei* elnevezésű dokumentum. A záró évszám pedig nem azért 2006, mert ezen esztendő végén zárult le a szerző akadémiai munkaviszonya. Sokkal inkább azért, mert ezen időponttal a Titkárság Természettudományi és Társadalomtudományi Főosztályának összevonásából egy merőben szolgáltató, Intézeti Főosztálynak elkeresztelt egység keletkezett. A visszalépés ténye a dolgozattól bizonyára kiviláglik.

of the situation after the end of the Socialist era in 1989/1990. In other words, a struggle for legitimacy and financial survival.

Keywords: science policy, president, secretary general, legitimacy, financialization

A 2025-ös esztendőben bicentenáriumát ünneplő, tehát kétszáz évesnek gondolt³ Magyar Tudományos Akadémia, amely már azzal a ténnyel furcsa módon kiemelkedett a nemzetközi mezőnyből, hogy *civil kezdeményezésre* jött létre,⁴ fennállása eddigi teljes időszakában túlnyomóan elnöki irányítás alatt tevékenykedett. A főtitkárnak többnyire az volt a dolga, hogy – erős alárendeltségben – az elnök intenciói szerint működtesse a szervezetet. (Jó ideje ismét így van.⁵) Az előkelő furcsaság abból sarjadt, hogy a *nemzeti* tudományos akadémiákat általában királyi döntés, tehát állami akarat hozta létre azért, hogy az adott közösség műveltsége, *nemzeti jellege* mind erősebb legyen. A tudományos akadémiák tehát már a *modernitásnak*, a modernitás felé nyitó korszaknak a termékei, hiszen a nemzetek – etnikailag bármennyire is az ősködbe vész az eredetük – a polgári fejlődés, a polgárosodás, a feudalizmus levetkőzésének, meghaladásának produktumai. Az MTA létrejötte tehát azért előkelő furcsaság, mert közben társadalmunk, kapaszkodjunk meg: mai társadalmunk *minden* nyavalyája mélyén *is* polgárosodásunk gyatrasága húzódik meg. Mivel a nacionalizmus – a szokásos süketeléssel⁶ szemben – valójában semmi más, mint a polgári nemzeteszme. Az ellenben, amit rosszalló, kimondottan rosszalló értelemben nacionalizmusnak szoktak mondani, az más. Valójában maga a soviniz-

3 A tényleges megalakulás későbbi voltára jelen tanulmányunk *figyelmes* olvasója is könnyen rájön.

4 Angliában már 1660-ban létrejött a Royal Society, hiszen ott már 1648-ban győzedelmeskedett a polgári forradalom, ám a társadalomtudományi profilú British Academy csak a 20. század elején alakult meg. Lásd *Miért van szükség új akadémiai törvényre. (Röpirat a T. Ház tagjaihoz.)* 1993. május. Budapest, Akaprint Nyomdaipari Kft. A névtelen szerzőjű röpiratot jelen sorok szerzője fogalmazta meg Kosáry Domokos, az MTA elnöke megbízásából az Elnök úr által rendelkezésére bocsátott anyagokból, s azt az Országgyűlés tagjai vehették kézhez. Lásd a 3. oldalon található *Történeti előzmények* című fejezetet.

5 Írásunk döntően az 1970-től 1990-ig tartott fordított helyzetről szól.

6 A szerző tisztában van a szó súlyosságával. Azért használja, mert ez tükrözi a messze nem csupán itthon, hanem a nagyvilágban is gyakorta tapasztalható, a társadalmak számára roppant előnytelen változást: az értelmiség szerepének súlyos leértékelődését. Ebben vastagon benne van saját felelőssége, s azzal szoros összefüggésben leromlása. A leromlásban pedig ott van a gyakorta szutykos fogalomhasználat is.

mus. Nacionalizmusunk pedig (szintén süketeléssel szemben hangsúlyozzuk) alapvetően soha nem agresszív, hanem *védekező* jellegű volt.⁷ Ha támadott, sokszor csak jobb védekezési pozíciói kiépítése végett tette. A történelmi Magyarországot védelmezte, hiszen az adott fedelet a másfél évszázados török pusztításban demográfiailag kiheverhetetlenül megroggyant magyarságnak, sőt nemzetiségeinek is, amelyekkel sokáig a *hungarus tudat* szervesen egybefűzte. Ám e tudat a polgárosodás korában már anakronizmussá vált. Ebből következőleg – komoly történész tudja, tudnia kell – bizony már 1848–1849-től túlélte képződ-ménnyé vált. Alaptényről beszélünk, és közvéleményünk fejében ennek dolgában is tejfehér a köd.⁸

Nem genetikai defektus, hanem a történelmi fejlődés hozta *fátum* – vagyis elkerülhetetlen sors⁹ –, hogy polgári fejlődésünk hordozói zömmel etnikailag nem magyarok, hanem bevándorlók, magyarrá asszimilálódtak, örmények, görögök, zsidók, németek és mások voltak. A magyar nemesség bizony nem nagy készletet érzett a polgári foglalkozások úzésére. A parasztság polgárosodása elé – tehát hogy polgárosodásunknak etnikailag széles magyar bázisa legyen¹⁰ – pedig 1945-ig a nagybirtokrendszer lebonthatatlansága emelt betonszilárd gátat. Joggal beszéltek sokan a *morbus latifundii* átkáról. Ha megemlítjük, hogy a sok szempontból valóban nagyszerű Bethlen István gróf is azt tartotta: a nagybirtok felosztására törekedni az annyit tesz, mint ha az illető nadrágját akarnák elvenni tőle, a saját földjének szétoztásához 1919 februárjában hozzáfogó Károlyi Mihály gróf pedig onnan a fővárosba hazafelé tartva, tette hatására oly mély depresszióba süly-

7 A mélyre pillantó ugyanakkor elmondja, hogy bizony a nacionalizmus és a sovinizmus között nincs kínai fal. Jászi Oszkár a Martinovics-páholyban 1947-ben elmondott szellemi végrendeletében idézi fel Franz Grillparzer nemigen megszívelt, pedig ugyancsak megszívelendő figyelmeztetését: eszerint a nemzeti elv megfelelő erkölcsi alap nélkül csak újabb katasztrófákhoz fog vezetni. „Der Weg der modernen Bildung führt von Humanität zur Nationalität, von Nationalität zur Bestialität.” Részletesebben lásd Pritz 2023, 166–177, valamint 2020, 189–192, az idézet helye: 191.

8 „Különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. [...] Liberté, egalité, fraternité még nem elég. A népek nemzetiségi életet is akarnak élni. Oly rendszert kellene állítanunk, mely által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótolják” – írta gróf Teleki László Kossuth Lajosnak már 1849. március 14-én. Kemény 1961, II, 27–28.

9 A sorsban mindig van valamelyest változtathatóság.

10 Természetesen volt némi magyar származású polgárságunk is, de az ugyancsak eltörpült az etnikailag idegen indulásúak között és mellett.

lyedt, hogy a vasúti fülkéjébe zárkózva nem akart embert látni, akkor vélhetőleg pontos látéleletet nyújtunk.

A birtokát vesztő, mert a modern gazdálkodásra is többnyire képtelen dzsentri egzisztenciateremtésből jellegzetesen az egyre sokágúbb, terebélyesebb államigazgatás posztjait foglalta el. Ezen állások jövedelmezésben, még ha sokak szemében irigylésre méltóak is voltak, sokszor elmaradtak a tőkefunkció produkálta dús jövedelmektől. Amikor aztán 1918-ban összeomlott a birodalom, akkor az utódállamok elűzte magyar származású tisztviselők családjukkal mérhetetlen terhet róttak a trianoni csonka országra. E képlet volt a szociológiai alapja az ellenforradalmi rendszerben tenyésző szélsőjobboldali, fajvédőnek nevezett mozgalmaknak. Tagjaik fajvédelemről szónokoltak, miközben leginkább magukat próbálták védeni, s valójában alaposan rongálták a valódi nemzeti érdekeket. Mondjuk, amikor maguk is – természetesen messze nem egyedül, hiszen magában a kormányban is voltak éppen elegendő, akik szegény Bárdossynak tépték az idegeit – nyomás alá helyezték a kormányzatot, hogy az hadiállapotba lépjen a Szovjetunióval.

Mindezt, még ha hosszú is volt, témánk szükséges kontextualizálása végett kellett elmondanunk. Hiszen a Magyar Tudományos Akadémiáról írunk. Aki kontextualizálás nélkül ír, az nem történész, hanem csak krónikás. Mi pedig történészként írunk. Szóval a vázolt társadalmi képlet adja magyarázatát annak a messze nem lényegtelen pontatlanságnak, amely az MTA megszületése és székházának felépítéséhez szükséges javak előteremtése körül napjainkban is létezik. Ugyanis arról van szó, hogy Széchenyi István gróf 1825. november 3-án úgy ajánlotta fel *szóban* birtokai éves jövedelmét e nemes célra, hogy amikor az 8-án írásban konkretizáltatott, már négy nagy adományozó lett, s az utódait is terhelő összeg az alapítványi tőke kamatának évenkénti utalására vállalt kötelezettségben rögzült.¹¹ A pontatlanságból Széchenyi tettét a valótlansáig menő – 1939-től máig makacsul létező – leminősítés lett, s közben egy merőben ellentétes tendencia is létezik. Nevezetesen szélesebb körökben teljességgel ismeretlen az a tény, hogy a hazánkban tevékenykedő Sina Simon báró görög kereskedő és bankár

¹¹ Béla fia aztán 1894-ben egy összegben kiváltotta az évenkénti kamatfizetését. Minderre lásd Fónagy Zoltán írását az MTA honlapján 2017. június 17-én, valamint újraközölve ugyanott 2025. április 15-én.

hazafias – igen, *hazafias* – felbuzdulásból 1859-ben tett 100 ezer forintos (!) felajánlásából lett meg az MTA szépséges palotája.

A történethez szervesen még három tény tartozik. Az egyik az, hogy az MTA-nak meglehetősen keserves küzdelmet kellett folytatnia az 1989–1990. évi rendszerváltás utáni kapitalista viszonyok közé történő – ma sem teljes – beilleszkedéséért.¹² Vagyis legitimációjáért. Volt ennek saját működésében található oka is, de mellette intrikus manipulációk keserítették életét. Az endogén okot *tanulmányunk* teljes előadása világítja meg. (Tanulmányunk, mondjuk nyomatékkal a szokásos félreértéseket elkerülendő, mert az értő szem előtt a stílus esszé *jellege* nem takarhatja el a *tartalom* tanulmány voltát.) Az intrikának az volt a veleje, hogy furcsa módon két merőben eltérő politikai faktor terjesztett lejárató célú valótlanúságot az intézményről. A fő vád szerint a rendszerváltás világában az MTA – úgymond – az egyetemi szféránál cefe-tül sztálinistább volt. Vagyis alaposan meg kell purgálni: a tagságát – mint történt 1949-ben – alaposan meg kell rostálni, intézethálózatát el kell csatolni, főleg az egyetemi szférába kell integrálni, központi apparátusát pedig hatalmától meg kell fosztani, s *kiszolgáló* szerepkörbe kell szorítani.

Mielőtt a két ezt hangoztató aktort megneveznénk, szegezzük le: mindez azért volt zömmel valótlanúság, mert a Vörös Hadsereg jelenlétére szoruló, súlyosan önbizalom-hiányos hatalom főleg az egyetemeket tartotta (nem csekély mértékben az oktatók nem csekély hányada besúgószerepre szorításával) keményen kézben. Hiszen az ott tanuló fiatalság életkori sajátosságából következően is hajlamos volt a hatalom számára nagyon nem kívánatos változtatások sürgetésére, míg az MTA intézeteiben dívó, a hatalom számára könnyen kordában tartható, az euroatlanti világra nyitott, meglehetősen szabad szellem érdemben segítette a hazai rendszer által is óhajtott koegzisztenciát, ahogy akkor divatosan mondták volt, a *békés egymás mellett élést*. Mesze nem mellesleg e hatalmat teljesen valótlanul szokás Kádár-rendszernek ne-

¹² Ez csak akkor lesz meg, ha olyan, tőkefunkcióval bíró vagyontömeg birtokába jut, amely révén mindenfajta politikai széljárástól függetlenül gyakorolhatja a *nemzet tanácsadója* szerepkörét, amit már a kormányzat – következmények nélkül – nem hagyhat figyelmen kívül. És akkor megszűnik az a mai szájalmas, természetesen csenevész polgári fejlődésünk megalapozta helyzet, amikor – amint arra a közelmúltban Hunyady György r. tag több helyütt volt szíves felhívni a figyelmet – a tanácsadó akkor beszél, ha kérdezik. A nemzet tanácsadója akkor szól, ha szükséges.

vezni. Hiszen az első embernek sem igénye, sem képessége nem volt az elméleti alapvetésre, azután adva voltak az idegen szuronyok, amelyek egészen a Kádár Jánost hatalmától megfosztó 1988. májusi párttervezetelig, honunkban egy sztálinista hatalom tette a dolgát. Kádár János államférfiú nagysága (rajta kívül még hárman, hárman grófok lettek idővel az elmúlt században e honban államférfiak: Tisza István, Bethlen István és Teleki Pál) abban jelölhető meg, hogy az 1956. november 4. utáni véres megtorlás esztendei után – széles támogatottsággal – fokozatosan olyan élhető világot teremtett, amely az egész szocialista blokkon belül messze a legkülönb volt, s amelyet a nyugati kapitalista világ még akkor is állami látogatásokkal süvegelt meg, tehát *legitimált*, amikor az valójában már képtelen volt a lakosság előtt bő másfél évtizeden át élvezett, *megvásárolt* legitimitását fenntartani.

Nos, egyik oldalon a Szabad Demokraták Szövetsége berkeiben volt szokásos jó adag utálatással beszélni az MTA-ról. Ott az a nóta járta, hogy számos tagjának kirobbanni akaró tehetségét az MTA politikai okokból nyomta a föld alá. Azonban 1990 után hiába sürgették az akadémiai illetékesek az íróasztalok fiókjainak feltárását, azokban semmi lenyűgöző szellemi portéka nem leledzett. Viszonzásul az 1996–2002-ben az elnöki székben ülő Glatz Ferenc úgy látogatta végig ciklusa elején a másik öt parlamenti mandátummal rendelkező pártot, hogy az SZDSZ-nél nem tett látogatást. Indoklásul nem habozott arról beszélni, hogy nem csupán vidéki, hanem bizony *Mérleg utcai muccsaiság* is létezik. (Az SZDSZ a volt MSZMP V. kerületi bizottsága épületében rendezte be székházát.)

Csurka István Magyar Igazság és Élet Pártja pedig a nemzetietlenség szörnyű vádjával rohamozta az MTA-t. Annak leginkább – így szól a narratíva – a nagyszámú zsidó származású tudományos ember volt a letéteményese. (Ezzel természetesen eszem ágában nincs kétségbe vonni, ami az író álláspontja mélyén történelmileg adott volt, s ami – például – Hanák Péter felesége, Hanák Katalin kavarta botrányban épületesen felszínre bukkant.) Ha már nem sikerült elérni, hogy az 1990-ben elnöki székbe emelkedett Kosáry Domokos vezetésével az MTA tagrevízióba fogjon – az új elnök bölcsen azt tanácsolta, hogy az előző rendszerben kiváltképpen frekvenciát vitt tagtársak a hátsó sorokba vonuljanak –, azt a dőre tervet melengették, s attól reméltek minőségi változást, hogy az évente megrendezett közgyűlések

tagjai közé *többségben* akadémiai tagsággal nem rendelkező tudós kerüljön.

Az MTA jogállásáról kinnal-keservvel, hosszú évek után megszülető törvényt megalapozó alkudozások nyomán a tagság létszámát illetően kétszáz főben állapodtak meg.¹³ A szocialista korszakban az MTA életét a Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendeletei szabályozták. Az MTA jogászai képzettségű tagjai – élükön Kulcsár Kálmánnal és Király Tiborral – jól látták, hogy az intézmény legitimálását törvény megalkotásával lehetne elérni. Ezt az MTA ellenlábasai is észlelték, ezért blokkolták a már 1988-ban elindult törekvést. A tét tehát az volt, hogy purgálás nélkül sikerül-e a legitimáció: sikerül-e elkerülni a testület megrostálását, megőrizni a kutatóhálózatot, s megmaradhat-e a központi apparátus az MTA-t érdemben szolgáló szerepben, amit ellenségei basáskodásnak mondtak, holott nem az volt. Igaz, nem is jelentette a megalázó *kiszolgáló* szerepbe szorítottságot. Világos, hogy ezen évekig húzódó harc részletezése másik tanulmány tárgya lehet. Mi most a kilátásba helyezett másik két tényről beszélünk, majd visszatérünk 1969-re, s az azt követő évtizedekre.

Szóval az MTA – legitimációját erősítendő – a magyar tudomány ünnepéről 1997 óta megemlékezik, 2003 óta pedig azt éves rendszerességgel teszi. *Soha* nem feledkezve meg – természetesen teljesen helyesen – Széchenyi István 1825. november 3-i felajánlása fontosságának kiemeléséről, ám *mindig* homályban hagyva Sina Simon nevét.

A harmadik tény – nem *adat*, hanem, húzzuk alá, *tény* – pedig az, hogy amikor az MTA vezetésében 2006-ban végre megszületett az elhatározás: végleg eljött az idő emléktáblával tisztelni Sina Simon nemes tette előtt,¹⁴ akkor a kivitelezés megszervezésével megbízott, a táblát a székház szépséges aulájában elhelyezni gondoló, egyébként

13 Ezzel a végül 2004. április 26-án kihirdetett XL. tc. teljes mértékben kihúzta a követelés méregfogát. Mert egyrészt az MTA szavazati joggal rendelkező levelező és rendes tagjai összességükben ennek közel a dupláját tették ki és teszik ki ma is. Másrészt pedig a naiv várakozásokkal szemben a doktorképviselők (ez a neve a kétszáz fős, demokratikus úton megválasztott testületnek; fanyar mosolyt fakaszt, hogy sokszor mennyire nem a meritokrácia elve érvényesül egy-egy személy megválasztásában) zöme éppen nem azon tőri a fejét, hogy miként lehetne a közgyűléseknek új irányt szabni, hanem miként tudják maximum két ciklusra szorított tagságukat a lehető legjobban saját majdani taggá választásuk előszobájává tenni.

14 Sina Simon neve ugyanakkor megtalálható a Lánchíd budai hídfőjén az egyik kőoroszlán alatt.

jelen sorok lejegyzője megfelelő kioktatás keretében arra utasított, hogy azt a Nádor utca 7. szám alatti irodaház vesztibüljébe helyeztesse.

Szóval e szálát egybefogva: november 3-án Széchenyi nagysága előtt fejet hajtva illene jelezni: az alapítás négy nagy magyar felajánlásából, a székház egyetlenegy görög származású magyar adományából valósult meg. Az emléktáblának pedig a székházban a helye.

*

Sokéves viták nyomán 1968. január 1-jén végre elindult hazánkban az ún. új gazdasági mechanizmus.¹⁵ Ez kísérlet volt a szocialista gazdaság piaci elemek bevonásával történő olyannyira elengedhetetlen dinamizálására. Annak az esztendőnek az augusztusában történt Moszkva vezetésével a szocialista országok csehszlovákiai katonai bevonulása az emberarcú szocializmust akaró kísérlet elfojtására. Budapest ebben nagyon nem akart – de végül kénytelen volt – közreműködni, hiszen az merőben ellentétes volt a januári fordulata kibontakoztatásával. 1969 augusztusában mégis megjelenhetett a tudománypolitikát új alapokra helyező pártdokumentum.¹⁶ Az értelemszerűen első helyen az idővel alaposan megcsontosodott MTA-t érintette. Mert az 1947 és 1949 között lezajlott rendszerváltás keretében az új hatalom – a Tudományos Tanáccsal történt rövid periódusú kísérletezésével felhagyva – bölcsen felismerte, hogy teljesen felesleges, vagyis hibás lenne e nagy múltú nemzeti intézmény marginalizálása. Annak tagjai – főleg miután a nemes testület semmiféle ellenállást nem tanúsított tagsága alapos meg-

¹⁵ Nem emberi gyatraság, hanem feloldhatatlan ellentmondás miatt. A magát alapjában szocialistának mondó rendszer egyben az egyenlőség társadalmának is deklarálta magát. Amelyben nincs kizsákmányolás. Valójában – ha messze nem is oly mértékben, amint a kapitalista rendszerekben szokásos – volt, s a tőkés viszonyok, igaz, korlátozott legalizálása a kizsákmányolás mértékét elkerülhetetlenül tovább növelte. Kádár János 1972-74-től nem csupán Moszkva, s mögötte a tábor nyomására lett történelemfilozófiai értelemben reakciós. Marxizmusa, amely politikai marxizmus volt, is ebbe az irányba nyomta.

¹⁶ Vass 1974, 335–367. A szokásos csacsisággal szemben szögezzük le: a rendszer állampárti és nem pártállami jellegű volt. Vagyis a dolgok az MSZMP akarata szerint történtek, az ellenben nem gyűrte maga alá sem az egyházat, sem a társadalmat. Egy pártállam megtette volna. A templomokban nem tartottak párttaggyűléseket, azokat nem gyalázták meg azzal, hogy – például – krumpliraktárnak használják. A társadalommal pedig a véres megtorlások után megszületett a kiegyezés: annak joga van a morgásra, s tagjainak magánéletükben – ha nem emelnek kezét a rendszerre – nem kell hegyen-völgyön „zakatolniuk”, lakásukon belül szabadon mondhatják a magukét, nem kell attól tartaniuk, hogy gyermekeik feljelentik őket. Szabadidejükben hobbijuknak élhetnek, kertészkedhetnek, külföldre nem csupán a szocialista országokba, hanem a háromévente kiváltható 70 dolláros kerettel keservesen gazdálkodva a nyugati kapitalista országokba is utazhatnak.

rostálása, a hatalom számára megfelelő tagokkal való feltöltése ellen – mindent, de mindent megtettek, hogy az egész intézmény szakasztott mása legyen a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának. Természetesen így alakult ez a többi, szocializmust építő testvéri országban is.

A szovjetizáció sok mindenben megnyilvánult. Az üléseken zengett a nagy Szovjetunió s még nagyobb vezetőjének szakadatlan dicsérete; ha ott bősséggel esett szó arról, hogy Sztálin elvtárs bölcsessége miként lendítette magasabb szintre a nyelvtudományt, akkor annak honunkban is így kellett lennie. Ha ott az éberség hatotta át a tudományos élet minden zugát, akkor az éberségből itt sem lehetett jottányit engedni. Amikor – például – az 50-es évek elején a *Magyar értelmező szótár* készült, akkor természetesen (mint eső után erdőben a gomba) megtermettek az aggodalmaskodóink. Egyikük a *bolond* és a *bolsevik* szó és származékai tőszomszédságán akadt fenn: a bolsevik szó mellé a nyomtatott kötetben már másik szó iktatózott. A társadalom rendies szövegét a szovjetizáció gyengítette, ám ki nem pusztíthatta.

*

A *Tudománypolitikai irányelvek* címet viselő pártokumentum volt az alapja az Elnöki Tanács 1969. évi 41. sz. törvényerejű rendeletének, amely felhatalmazta a főtitkárt „országos hatáskörű szerv vezetőjének jogállásában” utasítás kiadására. A „vezetése alatt álló hivatali szervezet közreműködik az akadémiai intézmények irányításában”. Bonyolult iteráció zajlott, hiszen ezek a dokumentumok erősen hagyatkoztak az MTA reformbizottságának elhúzódo munkálataira.¹⁷ A bizottság Straub F. Brunó (később a Népköztársaság Elnöki Tanácsának utolsó elnöke) vezetésével, de úgy működött, hogy abban a titkár Kónya Sándornak (1927–2003), a történelemtudományok kandidátusának, a Filozófiai és Történettudományi Osztály szaktitkárának, vagyis apparátusa vezetőjének súlyos szava volt.

Az új helyzetben az MTA elnöke az egész hazai tudományos élet összehangolásának feladatát kapta, de úgy, hogy ahhoz sem saját ap-

¹⁷ Az 1969-ben hozott törvényerejű rendeletet minden bizonnyal azért lett csak 1970. február 5-én hatályos, mert a hatálybaléptető 3/1970 (II. 15.) sz. kormányhatározat egy füst alatt az MTA új alapszabályait is jóváhagyta.

parátust, sem hatékony jogosítványokat nem társítottak.¹⁸ A központi apparátust addig Elnöki Titkárságnak nevezték. Ezentúl Központi Hivatal lett a neve, s a főtitkár lett a gazdája. Mindkét csúcsvezetőnek az MTA tagjának kellett lennie. Az elnököt a közgyűlés választotta, tisztességében az Elnöki Tanács – vagyis a kollektív államfői testület – erősítette meg, s az miniszteri ranggal járt. A főtitkár államtitkári rangot kapott, s a közgyűlés ajánlására a miniszterelnök nevezte ki. A tényleges hatalom a főtitkár kezébe került. Az ő hatalmát még tovább erősítette az a tény, hogy mivel hazánkban az egymást követő kormányokban sem lett a tudománynak tárcája, azt egy pontig az MTA látta el. Jól azért sem, mert a műszaki fejlesztési ügyekre 1961-ban országos hatáskörű szervként létrehozták az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságot, az OMFB-t. Tehát lett két főhatóság, de a lobbik harcában egyik sem kerekedett a másik fölé. Jól-rosszul együttműködtek. A Központi Hivatal kváziminiszteriális szervezet lett. A törvényalkotást akkoron e honban komoly előkészítő munka előzte meg, és a tárcaegyeztetési folyamatban az anyagokat véleményeztetésre a főtitkár is rendre megkapta. Az apparátus pedig derekasan véleményezte.

A főtitkár, a főtitkári vonal ereje ugyancsak megmutatkozott az 1969-es Irányelvek jegyében ugyanazon esztendőben létrehozott Tudománypolitikai Bizottság összetételében is. Mert abban az MTA főtitkáranak, helyetteseinek komolyabb szerep jutott, mint magának az MTA elnökének. Ha messze nem is kell készpénznek venni az ismert mondás valóságtartalmát – ha nem akarsz valamit megcsinálni, akkor hozzáál létre egy bizottságot –, az aligha kétséges, hogy a TPB nem pó-

18 Nehéz eldönteni, hogy miért történt így. Mindenesetre a pozícióba emeltek egymás elleni kijátszása következett be. Nem csupán az illető személyek töprengettek, meddig is terjed tényleges befolyásuk, hatalmuk, hanem az – munka helyett – állandóan jó téma volt az apparátus, vagyis az alárendeltek fantáziájának mozgatószára. Igencsak jól mutatja a helyzetet az MTA központi közlönye, a *Magyar Tudomány* 1978. szilveszteri *Fanyar Tudomány* címet viselő különszáma. Már a címlap is mindent elárult. Rajta a székház szétszakadóban lévő kicsiny épülete, felette legalább háromszoros nagyságban egy kétféjű sas terpeszkedik. Még a lomha elmébe is világosságot gyújtott. Szemben balról a valóban komoly tudós elnök, Szentágothai János rezignált feje, jobbra a főtitkár Márta Ferenc messze markánsabb, s teljesen egyenes tartású, szemmel láthatóan magasabb pozíciójú marcona feje felé dől, miközben látni sem akarja. A szójátékok pedig továbbtupírozták a helyzetet. Kiadó helyett a kép alatt *Kifakadémiai Beadó* olvasható, az impresszumban pedig a főtitkári székből 1975-től főtitkárhelyettesibe ültetett, fájdalomdíjként a lap szerkesztésével is megajándékozott Köpeczi Béla felelős *beadó*nak mondatik. Hiúságát az arcélét villantó, de fekete szemüveges Rákóczi-portréval legyezgették, rögvést mellette ellenben azzal a szóviccel keserítették, hogy a székházat *Mártaházának* lenne *legérdekesebb* átkeresztelni.

tolhatta a tudományügyi minisztériumot. Nem szeretnénk félreértetni. Egyáltalán nem gondoljuk, hogy egy ilyen minisztérium messze jobb tudománypolitikát valósíthatott volna meg. Ahhoz szuverén rendszerre, jóval polgárosultabb társadalomra lett volna szükség. „Csupán” azt mondjuk, hogy az MTA országos tudománypolitikában kudarcos szerepénél lehetett volna jobb. Ám arra, hogy mennyivel, nincs, nem lehet hiteles válasz. E grémiumnak az állampárti struktúrából következően nem lehetett nagyobb hatalma, mint az MSZMP-nek. A testületet kezdetül Aczél György elnökölte. Az 1974. márciusi fordulat után is, amikor Nyers Rezsőt, az új gazdasági mechanizmus atyját Kádár János az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének élére, Aczél Györgyöt pedig miniszterelnök-helyettesi posztra menesztette. Az ő bukása tehát kisebb lett, de azért a TPB elnöki szerepköre mégis szűkült.

Összegzően azt mondhatjuk, volt itt ellentmondás bőven, de azok együtteséből is világosan kitűnik, hogy 1970-ben az Elnöki Titkárságból azért lett Központi Hivatal, mert valóban komoly volt az elhatározás, hogy az intézethálózatnak valódi szakmai felügyelete legyen, ezért induláskor a főtitkárt munkájában három helyettes segítette. Ők az életelen és az élő természettudományok, illetve a társadalomtudomány területén lévő intézetek, valamint a zömmel egyetemi tanszékek mellett működő ún. támogatott kutatóhelyek felügyeletének feladatát kapták.¹⁹

Az 1970-es reform azért volt alapvetően pozitív cselekedet, mert megszüntette azt az egészségtelen, a kívülállók teljesen jogos ellen-szenvétől övezett gyakorlatot, amelynek jegyében az MTA levelező és rendes tagjait tömörítő osztályok a kutatóhálózat felett közvetlen, operatív irányítást gyakoroltak, mivel az számos esetben összeférhetetlen helyzeteket teremtett. Egy-egy intézet élén olyan igazgatók álltak, akik az akadémiai tudományos osztályok élén is esetenként funkcióban voltak, s ennek révén saját intézetük és így saját maguk munkájáról mondtak – elfogulatlanak aligha tekinthető – ügödöntő véleményt. Előrelépést jelentett az addig szinte örökletes igazgatói munkakör pályázati eljáráshoz kötése,²⁰ a munkaviszony és a vezetői megbízatás szétválasztása. Ugyancsak nagyobb teljesítményre ösztönzött a tudo-

¹⁹ Elszórtan akadtak közgyűjteményekben is támogatott kutatóhelyek.

²⁰ A Pécsen működő Dunántúli Tudományos Intézet élére nem sokkal korábban Bihari Ottó (1921–1983) került, s azzal mintegy párhuzamosan az MTA tagja is lett. Bár a levelet szinte írdeákként fogalmaztam neki, azon a nevem előadóként volt olvasható, s jogvégeztékként

mányos munkakörök jelentős részének határozott idejű munkaviszonyra alakítása. Mindezen – és egyéb más, előrevivő – elhatározások megvalósításában, ellenőrzésében a Központi Hivatalnak értelemszerűen számottevő szerep jutott. A reformra az uralkodó állampárt akaratából került sor, mint ahogy számos esetben a Központi Hivatal tevékenységére értelemszerűen a korabeli politika negatív vonásai is hatottak.

Az MTA tagjait az illetékes tudományos osztály javaslatára a közgyűlés választotta, illetve ma is választja, de személyükről az állampárti időszakban első helyen az MSZMP KB Politikai Bizottsága foglalt állást. Az Osztályokat helyes döntésük meghozatalában segítő a párttag MTA-tagok kellő eligazításban részesültek. Ha munkahelyi párt-szervezethez tartoztak, akkor ott kereste fel őket az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának illetékes munkatársa. Kacifántos esetekre 1970-ig az MTA központjában is létezett akadémiai pártcsoport, annak titkára szintén Kónya Sándor volt.²¹ Az MTA tagjainak így számos esetben tudománypolitikai szerep jutott, ám az gyakorta messze nem ötvöződött kellő államigazgatási jártassággal.²² Ezt szem előtt tartva az 1970-ben életbe lépő új akadémiai Alapszabály a főtitkárhelyettesekre vonatkozóan csak általában szabta feltételül az MTA-tagságot. Így indult el magas karrierje az agrártudományok terén a Szovjetunióban kandidátusi fokozatot szerzett Láng Istvánnak, aki akkoron a szaktitkári állását cserélte fel a főtitkárhelyettesi tisztséggel. A társadalomtudományi területre a szintén kandidátus Kónya Sándor képzelgetett el, ám Aczél György másként

igen furcsán viselkedve a folyosónkon indulatosan szaladgálva jó hangosan mondogatta, többet velem nem hajlandó *levelezni*. Szóval friss akadémiai tagságával fenyegetett meg.

- 21 A pártcsoport megszűnt, ám – merült fel a fogas kérdés – hová tartozzon az MSZMP-be 1967-ben visszavett (a csúfondáros köznyelv szerint *visszazárt*) világhíres Lukács György; az MTA központi hivatali szervezetébe került, természetesen csak formailag. És szintén formailag csekélységem lett a pártbizalmija. Folyton birizgált a kíváncsiság, hogy a párttagbélyeg befizetése ürügyén felkeresem, de oly irdatlan szellemi fölényben volt velem szemben, hogy értelmesen kérdezni se tudtam volna, ezért a kézbesítőre testáltam a feladatot. Mire pedig kérdezni tudtam volna, már régen – 1971. június 5-én – elhunyt.
- 22 Egyik alkalommal az egyik intézet – természetesen MTA-tagsággal dekorált – igazgatójának elege lett abból, hogy az intézetének túlzott anyagi törekvéseit folyton nyesegettem. Panaszos beadványban támadt rám a főtitkárnál, aki a lényegében feljelentőlevelet rám szignálta. Megválaszoltam, s ő aláírta. Az illető később alelnök is lett. Akkortájt jelent meg a Bárdossy Lászlóról szóló dokumentumregényem, amelyet csekély rövidítéssel a *Mozgó Világ* is leközölt. Nagy tetszéssel elolvasta, telefonozott, s megbékült velem.

döntött. Jó emberét, Köpeczi Bélát ültette oda, aki akkor – korábbi magas állásai után – kényszerűségből az ELTE rektorhelyettesi állásán parkoltatott.²³ A harmadik főtitkárhelyettesi helyre is – Tétényi Pál személyében – mind szakmai, mind igazgatási szempontból elsőrangú ember került.

A reform március 1-jén lépett életbe. Onnantól lett az MTA központi apparátusának neve Központi Hivatal, s az így maradt 1991-ig. A névhez illően a szervezetben főosztályok alakultak. A tudományos dolgok adminisztrálására a főtitkárhelyettesek alá tudományági főosztályok alakultak. Az 1964 óta főtitkár Erdey-Grúz Tibor már 1970. február 5-én az elnöki székbe ült át, s 1976 nyarán bekövetkezett haláláig ott maradt.

Az új szervezet nagy lendülettel látott munkához, s a kapott jogszabályok birtokában az első években érdemben befolyásolta a kutatóhelyek munkáját. Ezt az a tény is lendítette, hogy a főtitkári székbe a komoly igazgatási múlttal rendelkező Erdei Ferenc szociológus, agrártudós került. Őt ellenben már a következő év májusában elvitte a rák, s így Köpeczi Béla emelkedett a helyére. Pályája azonban hamar megtört, mert az országos nagypolitikai játszma keretében 1975-ben Aczél György a közgyűléssel a népi vonal akkor erős emberét, a kémikus Márta Ferencet tette a helyére. Semmit sem számított, hogy a sértett szélében-hosszában embertelenséget emlegetett, azt maga is csontosította azzal, hogy fájdalmát úgy-ahogy kiheverve elfogadta korábbi főtitkárhelyettesi posztját. Még így is annyi, de annyi tisztsége volt, hogy azokat – hiszen közben tudományos munkáját is teljes lendülettel vitte – csak úgy tudta ellátni, hogy biztosan támaszkodhatott beosztottai munkájára. Ha – mondjuk – a Történettudományi Intézet 1969–1972. évi munkájáról benyújtott terjedelmes beszámolót kellett az intézet berendelt vezetőivel megtárgyalnia, akkor az értekezleten az asztalfőn ülve vette le szemüvegét, hogy átfussa az eléje tett papírt,

²³ Ő sok hivatalt viselt, de alapjában tudós karakterű férfiú volt, aki egy alkalommal ezt pőréren megmutatva nagyon felbosszantotta Kádár Jánost. Az egyszerre bölcs és magabiztos első ember egyáltalán nem volt kíváncsi Köpeczi sziporkáira: sok dolga közepette arra várt rövid választ, hogy az adott helyzet megoldására milyen lehetőségeket lát. Mondja meg, mit javasol, aztán döntenek. Lefokozásként a rektorhelyettesi székben találta magát. Aczél tisztában volt az MTA-nak a hatalomra veszedelmeket tartogató bonyolult voltával, ezért húzta keresztül az akadémiai elgondolást, s Köpeczi személyében a politikailag valóban érzékeny társadalomtudományi helyre megbízható harcosát ültette.

s abból pontosan rögtönözve mondott véleményt, s tett fel az igazgató hiúságába gyalogló kérdéseket.

Márta Ferenc nem akart az apparátus napi dolgaival pepecselni; hivatalvezetői funkciót létesített, az állást pedig a hatalmas rutinnal rendelkező Kónya Sándorra testálta, aki egészen a Keviczky László által 1994-ben történt kényszerű nyugdíjazásig azon a poszton maradt.²⁴ Márta Ferenc ezzel együtt sem lett eredményes főtitkár. Míg az akadémiai tisztségviselők többnyire két ciklust viseltek/viselnek,²⁵ addig ő 1980-ban nem újrázhatott. Helyére Aczél György az MTA Központi Fizikai Kutatóintézete, a KFKI főigazgatóját, akkor az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökét, Pál Lénárdot ültette. A kellemetlen modora miatt a közgyűlés tagjai körében is népszerűtlen, roppant ambiciózus gépember megválasztása első körben nem sikerült. Ám Aczél György nem tágitott, apparátusa felvilágosító munkába fogott, s a nyomában összehívott rendkívüli közgyűlés kiköszörülte a csorbát.

Annak, hogy a főtitkár és három helyettese, mögöttük meg a három tudományos főosztály intézetek munkáját érdemben befolyásoló szerepe már a 70-es évek derekára alaposan vesztett lendületéből, országos okai is voltak. Az új gazdasági mechanizmus már 1972-re lefékeződött, 1973-ban bekövetkezett az olajárrobbanás. A gazdasági nehézségek nyomása alatt 1979-ben komoly áremelések zajlottak. Míg az évtizedben addig a bővülő költségvetési források gondos szétosztása volt az egyik fő feladat, ettől az időponttól végestelen-végig a mind kevesebb források szorításában telt az élet. Ahhoz már nem volt szükség három főtitkárhelyettesre. A három tudományos főosztályból is kettő maradt, mert már Pál Lénárd a két természettudományi főosztályt – azzal az indoklással, hogy túlhaladott már az ún. élő és élettelen ág kettéválasztása – összevonta. A Társadalomtudományi Főosztály így éppen nem marginalizálódott, hanem felértékelődött. Bár a költségvetési pozíció kárára általában 80–20 százalékos arányt mutatott, s állandóan nagy volt a nyomás még a 20 százalék csökkentésére is, ám az intézetek magas száma, a politikai súly, valamint a formailag azonos pozíció, nem-

²⁴ Kónya Sándor egész hivatali pályafutása során igen diplomatikusan intézte az ügyeket, de az 1993-ban főtitkári funkcióba került Keviczky László számos esetben annyira nyers módon dolgozott, hogy az a mindig körültekintően viselkedő Kónyát szokatlan kifakadásra készítette. Azt visszamondták, s a végig sértett nyugdíjaztatta.

²⁵ A ciklusok 1990-ig ötesztendősek voltak, azóta háromévesek. Ma is.

különben a két főosztályvezető jó együttműködése mozgásteret adott az egytödös arány megőrzése mellett a gyatra költségvetési támogatásnál előnyösebb pozíciók kiharcolására, illetve megőrzésére.²⁶

Abban az idegen szuronyok fenntartotta rendszerben folyton mindent átszerveztek. Így a Központi Hivatal negyedszázada a stabilitás egyik ritka, sokakat irritáló példája lett. A párt vezető szerepéből következően az állami vezetők is fegyelmezetten jártak a hivatali alapszervezet taggyűléseire. Magam 1967-től, tehát negyedéves egyetemi hallgató koromtól voltam párttag. A rendszert egyfelől az utolsó pillanaton túl is reformálhatónak gondoltam,²⁷ másfelől sokat hangoskodtam a lehetetlenségek miatt. Láng István nálam messze jobban ismerte a rendszert, s ennek jegyében nagy képlékenységgel élen járt az idők változásához történő igazodásban. Évtizedek távlatából visszatekintve is tartom: akkor is igazodott, akkor is átszervezett, amikor arra nem volt még elkerülhetetlenül szükség. Párttaggyűléseken sokat bosszantottam, s általában csak akkor álltam meg, amikor a fal már ott volt az orrom előtt. A Társadalomtudományi Főosztály is egyidős volt a Központi Hivatallal. Egyáltalán nem akarom az sugallni, hogy egy súlycsoportban lettünk volna, de a különbséget – vélem – jelentősen csökkentette a köztünk lévő, majd' 13 esztendő korszak különbség. Ő (is) nagyon tudott félni, én – karakteremen túl – azért is bátrabb lehettem, mert felnőttem már a Kádár Jánosról elnevezett rendszer konszolidált időszakában váltam. Következően ő már a rendszerváltás környékén átszervezte volna a Társadalomtudományi Főosztályt, amelynek 1988. január 1-jétől helyettes vezetője voltam.²⁸ Főnököm az 1928-ban született Mucsi Ferenc, a történettudomány doktora, aki az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettesi székéből vette át 1984-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat főtítkári székébe avanszált Rottler Ferencről a főosztály vezetését. Miután meggyőződött arról, hogy nem

26 Amikor Marosi Ernő, a neves művészettörténész, intézetigazgató 1997. március 15. alkalmából Széchenyi-díjban részesült, a gratulációt nyugtázva így válaszolt: „Kedves Pali! A gratulációt és a jókívánságokat hálásan köszönöm; jókor jöttek! Kedves Főosztályvezető Úr! Mi tudjuk, hogy ilyesmit egyén nem kap, csak megszemélyesítésként, egy kollektíva tagjaként. S azt is tudjuk, hogy a csapat a Főosztály nélkül nem sokat ér. Köszönöm ezt is! Marosi Ernő.”

27 Abban tévedtem nagyot, hogy maga az elit – soraiban egyre több álkommunistával – nem akarta 1988-tól megtartani. Politikai hatalmát – garanciát kapva büntetlenségére, s jelentős anyagi javakat bezsebelve – békésen átadta. A balekok hada meg szájátva nézett, nézett.

28 – Mit képzelsz? – mondta egyszer nekem mérgesen. 2006-ig reálisan képzeltem.

török a helyére (meglehetősen világos volt, hogy 65 esztendőskorában történő nyugállományba vonuláskor a helyére lépek, negyvenes éveim elején hová rohanjak?), bő teret adott számomra, hogy döntéssé szilárduló javaslataimmal segítsem munkáját. A félelem ott volt az ő génjeiben is. Megélte 1956-ot, 1958-ban az akkor már MSZMP KB Párttörténeti Intézetének nevezett munkahelyéről a revizionizmus szörnyű vádjával bocsátották el. Szegeden főiskolai állásban tudott megkapaszkodni, onnan léphetett idővel a Történettudományi Intézet kutatói közé, hosszú éveken át az intézet párttitkára is volt. A formálódó rendszerváltás alaposan megijesztette. Magam nemcsak aláírtam 1989 nyarán, június 21-én a *Népszabadságban* a párt vezetőihez intézett felhívást, hogy marakodás helyett inkább fogjanak össze, de aláírásokat is szerveztem. Sikertelenül. Sem ő, sem Kónya Sándor nem állt kötélnek. – Ez már a ti dolgotok – mondták lényegében ugyanabban a regiszterben. Közben mélyen egyetértettem Láng Istvánnal abban, hogy az előremenekülés a megoldás. A főtitkári jogkörök jelentős részét új testületek kezébe kell adni. Mivel azok szakigazgatási háttér nélkül meghalnak, ezért semmi akadályát nem láttam annak, hogy a két főosztály legyen e munka bázisa. 2006 végéig az volt.

A kutatásfinanszírozás országos legatyásodása hozta meg az ún. egycsatornás finanszírozási rendszernek a 80-as évek derekára többcsatornássá alakítását, vagyis azt, hogy a javak egyre nagyobb részét pályázati úton lehetett megszerezni. Az intézetigazgatói munkakör határfoka tovább csökkent azzal, hogy az 1986-ban megszülető Országos Tudományos Kutatási Alap, az OTKA nem az igazgatók, hanem beosztott kutatóik terrénuma lett. Az idők során szinte intézménnyé vált Láng István 1984-től már a főtitkári szék gazdája, s az 1993. évi közgyűlésig abban is marad. Ő lesz az OTKA elnöke is, s az ő révén kapja meg a Központi Hivatal a lehetőséget, hogy apparátusa legyen az új pénzosztó testületnek. Bár ezt a munkát ingyen végeztük, de mind nekünk, mint az akadémiai kutatóhelyeknek ez ugyancsak előnyös megoldás volt. Az intézeteket Láng István azzal tartotta életben, hogy a nyertes kutatókat igen magas – mondjuk, 35 százalék – rezsitérítésre kötelezte. A rendszerváltás Andorka Rudolfot emelte az elnöki székbe, ő idővel a Központi Hivaltaltól független apparátust létesített, ám az OTKA-testületek mozdulni sem tudnak az akadémiai munkahelyű kutatók nélkül.

A Bokros-csomag halálos szorításából az MTA Glatz Ferenc elnökle-tével évekig tartó konszolidációs programmal menekült meg. A sikernek három fontos eleme volt. 1. Az elnök és a főtitkár – az előbbi főhatal-mával – példásan együttműködött. 2. A főtitkári jogkört átvevő új tes-tületek (Akadémiai Intézetek Bizottsága, idővel Akadémiai Kutatóhe-lyek Bizottsága, majd Tanácsa, azok három szakterületi kuratóriuma) elhivatottan dolgoztak. 3. A két tudományági főosztály szakszerű hát-tértevékenységet végzett. Szervezetileg mindez úgy festett, hogy a fo-lyamatot az elnök vezette Konszolidációs Bizottság fogta össze; annak üléseit az elnök irányította apparátusi értekezlet (elnök, főtitkár, főtit-kárhelyettes, a két tudományági főosztályvezető, a pénzügyi főosztály vezetője, valamint a két kabinetfőnök) készítette elő; az AIB/AKB/AKT-t a főtitkár elnökölte, a két tudományági főosztályvezető pedig titkárként segítette.

Mindezt egyszer monográfiában kell megírni.

Irodalom

- Földes György 2018: *Évek és töréspontok – Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Budapest, Napvilág.
- Kemény G. Gábor (szerk.) 1931: *Teleki László válogatott munkái*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Pritz Pál 2020: *100 év. A trianoni Magyarország képes története*. Budapest, Kossuth.
- Pritz Pál 2023: *Történelem és nemzet*. Budapest, BTK Történettudományi Intézete – Magyar Történelmi Társulat – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság.
- Pritz Pál 2024: Vallomások. In Eöry Áron (szerk.) *A Tea íze*. Budapest, Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság, 396–410. <https://mek.oszk.hu/26600/26685/>
- Romsics Ignác 2011: *Magyarország története a 20. században*. Negyedik kiadás. Budapest, Osiris.
- Vass Henrik (szerk.) 1974: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970*. Budapest, Kossuth.